

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT
ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064
Kasım / November 2021, 2/2: 92-112

Mütenebbî'yi Gidenlerin Arkasından Bakarken İzlemek

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali University,
Faculty of Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Bilecik, Turkey
adnanarslan81@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3989-6612

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Kasım / November 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Kasım / November

Cilt-Sayı / Volume-Issue: 2/2

Sayfa: 92-112

Atıf / Citation: Arslan, Adnan. "Mütenebbî'yi Gidenlerin Arkasından Bakarken İzlemek [Watching al-Mutanabbi, Looking Behind Those Who Go]" *Strat* 2/2 (Kasım/ November 2021): 92-112.

İntihal Taraması / Plagiarism Detection: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal taramasından geçirildi. / This article has been reviewed by at least two referees checked for plagiarism.

Mütenebbî'yi Gidenlerin Arkasından Bakarken İzlemek

Öz

Arap şiirinin geleneksel biçimi olan kasidelerde *nesîb/teşbîb* olarak kavramlaşmış bir girizgâh bölümü bulunmaktadır. Burada şair, sevgilisi ile bulunduğu yerlere gelir, ondan ve onun yaşadığı yerlerden geriye kalan nesnelere ünsiyet ederdi. Bu giriş Cahiliye şiirinin karakteristiği olmuş ve ilerleyen yüzyıllar boyunca Arap şairleri de bunu, biçimsel bir özellik olarak takip etmişlerdir. *Nesîb/teşbîb* bölümünde anlatılanlar zamanla edebi maharet ve özgünlüğü ortaya koymanın bir kıstası haline gelmiştir. Bu meyanda nitelikli bir özlem edebiyatı sunan şairlerden birisi de Ebu't Tayyib el-Mütenebbî'dir (öl. 354/965). Şair divanındaki pek çok kaside girişinde ayrılığı bir sorun olarak işlemiş ve onun acısını oldukça ilgi çekici üsluplarla anlatmıştır. Bu çalışmada, Mütenebbî'nin herhangi bir çalışmada müstakil olarak ele alınmayan ayrılık konusu incelenmiştir. Şairin divanının pek çok açıdan incelendiği fakat bu konunun ele alınmadığını görmek bu çalışmanın hareket noktası olmuştur. Çalışmada şairin divanı bu çerçevede taranmış, birden fazla örneği olan beyitler bir araya getirilerek şairin ayrılık tasvirleri başlıklar halinde bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Mütenebbi, Nesîb, Teşbîb, Ayrılık.

Watching al-Mutanabbi, Looking Behind Those Who Go

Abstract

In eulogies which are the traditional form of Arabic poetry, there is an introduction section conceptualized as nasîb/tasbîb. Here, the poet would come to the places where he met his lover, and become familiar with the objects left behind from him and the places where he lived. Such an introduction was characteristic of Jahiliyya poetry, and Arab poets followed it as a formal feature throughout the following centuries. What is told in the nasib/tasbîb section has become a criterion for demonstrating literary skill and originality over time. In this respect, one of the poets who presents a qualified literature of longing is Abu Tayyib al-Mutanabbî (d. 354/965). In this study, the subject of separation in the nasib/tasbîb sections of Mutenebbî has been examined. In the study, the poet's divan was searched in this framework and the couplets with more than one example were brought together and the separation descriptions of the poet were brought together under headings.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Mutanabbi, Nasib, Tasbîb, Separation.

Giriş

Arap şiirinde kasidenin yapısal bütünlüğünü teşkil eden üç ana bölümden birisi, şairin kasidesine başladığı *nesîb/teşbîb* denilen girişidir ki¹ burada şair, sözlerine *özlem vurgusu* ile başlar. Aşkından bitap düştüğünü ve hasretle yanıp alevler içinde tuttuğunu dile getirir. Sevgili ile yaşanmış hatıraların izlerinin olduğu yerler zikredilir.² Bu mekânlara ait muhtelif sıfatlar anlatılır, izlerden bahsedilir.³ Sevdiğiyle tanıştığı, bulduğu ve aşkın sıcaklığını en yoğun hissettiği zamanlar geçmişte kalmıştır. Şairin sevgilisinin mensup olduğu kabile, çadırlarını toplayıp bilinmez başka bir mekâna göç etmiştir. Bu göç Arapların kadim bir geleneğidir. Kabile reisi hayvanlarını otlatmak için otu ve suyu mevcut bir yeri gördüğünde çadırının kazığını hemen oraya çakardı.⁴ Ancak çöl şartlarında iklimsel koşullar gereği su ve ot azalınca yahut kabilenin güvenliğini tehdit edebilecek eşkıyalık gibi başka sebepler zuhur edince haliyle kabile yerini değiştirmek zorundaydı. Hasbelkader kabileden bir kadını görüp ona gönlünü kaptırmış şairle sevgilisinin arasına bir anda giren bu göç zorunluluğu, şairin adeta ciğerini kavuruyordu. Zira sevgilisini tekrar görmek umuduyla çadırların olduğu yere giden şair burada sevgilinin yerinde henüz yeni sönmüş ateş ve küller, sökülmüş kazıklar ve kabilenin oraya buraya saçılmış artıklarını görürdü. Kalbini tamamen kaptırdığı sevgiliden bir daha asla kavuşmamak üzere ayrılık, şairin kalbini alevler içerisinde bırakıyordu. Şimdiki gibi iletişim araçları da olmadığı için şairin sevgilisi ile tekrar görüşme ümidi hiç kalmıyordu. İşte tam o esnada

¹ Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdi el-Mesîlî el-Kayrevânî, *el- 'Umde fi mehâsini 'ş-şî 'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Dâru'l-Cîl, 1401/1998), 2/117.

² Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Nağdü 'ş-şî 'r* (Konstantiniyye, Matbaatu'l-Cevânib, 1302), 43.

³ Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr b. Yahyâ el-Âmidî, *Kitâbü'l-Muvâzene beyne 't-Ṭâ'iyeyn (el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve 'l-Buhtürî)*, thk. Ahmed Sakr (B.y.; Dâru'l-Maârif, 1994), 1/429.

⁴ Fatih Açık, Mustafa Harput, "Toplumsal Bir Kategori Olarak Bedevilik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/9 (2015), 420.

Arap şairi, sevgilisinin teninin dokunduğu, gözünün gördüğü yahut kokusunun sindiği eşyaya sarılıyordu. İçinde kaynayan bir şeylerin coşkusuyla ağzından irticali/doğaçlama bir şekilde hasret sözleri dökülüyordu. Sevgilisi ile bir şekilde alakalı gördüğü nesne ve mekânlara döner ve onlara sevdiğinin nerede olduğunu sorardı. Kişileştirerek cevap beklediği şeylerden haliyle bir karşılık alamayınca onlara *sağır, dilsiz, dilden anlamaz* der ve şikâyet ederdi.⁵ Arap edebiyatında daha sonra *nesib/teşbib* olarak kavramlaşan bu olgu,⁶ şiirde aşk ve özlemi ifade edecek⁷ ve Arap kaside yapısının da girişini teşkil edecektir.⁸ Şair gerçekten sevgilinin terk ettiği yerlere uğramamış da olsa bu girişe ihtiyaç duyacaktır. Bedevi hayat tarzını terk edip şehirlerde uygarlaşan Arap şairlerinin de yine kasidelerine böyle bir girişle başladığı görülecektir. Zira kasidede *vakfetun taleliyye* denilen böyle bir giriş, artık lirik Arap şiirinin bir klasiği olmuştur ve şiirin mükemmellik simgesi haline gelmiştir.⁹

İlk olarak kiminle başladığı kesin olarak bilinmeyen¹⁰ kaside girişlerindeki bu vakfe, şairlerin edebi maharet ve ustalıklarını gösterme sahasıdır. Şair bir aşığın, sevgilisinin terk edip gidişinden sonra neler hissettiğini en samimi ve en etkileyici bir surette nasıl ifade eder? Elle tutulup gözle görülmeyen bir acının tarifi ve vasfı en güzel nasıl yapılır? Ayrılık anında yaşanan umutsuzluk ve çaresizlik karşısında bir kalbin ne hale geldiği en gerçekçi bir dille nasıl aktarılır?

⁵ İzzet Hasen, *Şi'ru'l-vukûf ale'l-atlâl* (Şam: Bibliotheca Alexandrina, 1388/1968), 23

⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423),1/75.

⁷ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/122.

⁸ Konu hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Kebîr eş-Şeyh, “Felsefetu'l-mekân ve alâkatuhâ bi'l-iğtirâb fi nefsiyyeti's-şâiril'l-Arabî”, *Mecelltu'n-nass* 8/1 (2021), 126-147.

⁹ Safâuddîn Ahmed el-Kaysî, *Binâiyyetu'l-atlâl ve delâletuha'r-remziyye ve'l-ihâiyye*, *Mecelltu havliyyâtu't-turâs* 17 (2017), 29.

¹⁰ İhsân Mahmûd Süleymân, “el-Mekân fi'l-mukaddimâti't-taleliye fi şî'ri'l-muallakât”, *Mecelltu'l-bahsi'l-ilmî fi'l-âdâb* (2020), 204.

İşte Arap şairleri bu meyanda birbirleriyle yarışmışlar ve geride muazzam bir ayrılık edebiyatı serveti bırakmışlardır. Bu birikim içerisinde önemli bir hissesi olan Arap şairlerinden birisi de Mütenebbî'dir.

Arap şairleri içerisinde akademik çalışmalara konu olma hususunda Mütenebbî kadar talihli bir başka şair yoktur denilse mübalağa olmayacaktır. Onun divanı pek çok açıdan incelenmiştir. Salâh Ahmed, Mütenebbî şiirlerindeki *kaside yapısı, şiirsel melodi, üslup ve söz süsleme sanatlarını* ele almıştır.¹¹ Buâmir Ba'lâm, şairin şiirlerindeki *matla* denilen ilk beyitlerini sanatsal açıdan¹², Ervâ Hâlid ise onun şiirlerindeki *ses-anlam ilişkisi* bakımından incelemiştir.¹³ Mütenebbî'nin şiirleri, filolojik çalışmaların da odağındadır. Divanı *hazf*,¹⁴ *istisnâ*,¹⁵ *tekit nûnları*,¹⁶ *tasgir siygası* ve¹⁷ *tevâbi*,¹⁸ *killet cemileri*,¹⁹ konuları çerçevesinde araştırılmıştır. Şair, zengin bir felsefi

¹¹ Salâh Ahmed Abdulkâdir Matar, *el-Binâu'l-fennî lişi'ri'l-Mutenebbî* (Hartum: Ummu Dermân Üniversitesi, İslam Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

¹² Buâmir Ba'lâm, *Şi'riyyetu'l-matâli' 'inde'l-Mutenebbî* (Cezayir: Varakle Üniversitesi, Edebiyat ve Beşeri İlimler üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004)

¹³ Ervâ Hâlid Mustafâ Acûlî, *en-Nizâmu's-savî ve delâletuhû fî Seyfiyyâti'l-Mutenebbî ve Kâfirîyyâtihî* (Filistin: Ulusal Necâh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹⁴ Zuheyr Muhammed İkâb el-Arûd, *el-Hazfu fî şi'ri Ebi't-Tayyib el-Mutenebbî* (Yermük: Yermük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁵ es-Sâdık Cum'a Alî, *el-İstisnâ fî şi'ri'l-Mutenebbî* (Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁶ Muhammed Ahmed Surûr Hamed, *Nûnâ't-te'kid fî şi'ri'l-Mutenebbî* (Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.).

¹⁷ Mûsâ eş-Şâir, "et-Tasgîr fî şi'ril'-Mutenebbî", *Mecelletu mecmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Urdunî* 23-24 (Haziran 1984), 39-65.

¹⁸ Fadl Dahiyye Muhammed Bahr, *et-Tevâbi' fî şi'ri'l-Mutenebbî* (Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010).

¹⁹ Lüeyy Mahmûd Muhammed Ebû Ridvân, *Cumûu'l-kille fî divâni'l-Mutenebbî ve delâletuha'l-belâgiyye* (Kudüs: Kudüs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

bir birikime sahip olduğu için onun şiirlerinin *gurbet*,²⁰ *çatışma*,²¹ *hikmet*,²² *öteki*,²³ *insan*²⁴ ve *haçlı seferleri*²⁵ gibi pek çok konu ekseninde içerik bakımından da ele alındığı görülür. Şair, Türk üniversitelerinde de özellikle son yıllarda daha fazla fark edilir olmuştur. Dursun Hazer, şairin divanındaki *humma tasvirlerini*,²⁶ Esat Ayyıldız *methiyelerini*,²⁷ Abdurrahman Özdemir, *Maraş'ı*,²⁸ Sevim Özdemir, *teşbih-i belîğ* örneklerini²⁹ ve Adnan Arslan ise *teşbih-i zımnî*, *hayal* ve *hikmet* açılarını ele almıştır.³⁰ Şair sadece İslam dünyasında değil Batılı araştırmacılar nezdinde de ilgi görmüştür. İsmail Durmuş şair hakkında yakın yüzyıllarda yapılmış oryantalistik çalışmalara dair bilgi vermiştir.³¹ Batıda şair hakkında güncel çalışmalar devam etmektedir. Margaret Larkin, daha ziyade şiirlerinden hareketle bir

²⁰ Bilâl Mahmûd Ya'kûb Sâlih, *el-İğtirâb fî şî'ri'l-Mutenebbî* (Amman: Haşimi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

²¹ Muflih Dab'ân el-Huveydât, *Tecelliyâtu's-sırâ' fî şî'ri'l-Mutenebbî* (Ürdün: Mute Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008).

²² Sâmiye Medveri, *Şî'ru'l-Hikme beyne'r-ru'yeti'l-felsefiyye ve'l-melfûzu'n-nefsî inde'l-Mutenebbî* (Cezayir: Akid el-Hâc Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009-2010).

²³ Rulâ Hâlid Muhammed Gânim, *el-Âhâr fî şî'ri'l-Mutenebbî* (Filistin: Necah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

²⁴ Cum'a bint Sefer b. Saîd, *el-İnsânu fî ru'yeti İbni'r-Rûmî ve'l-Mutenebbî beyne'l-medhi ve'l-gadhi* (Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1418/1998).

²⁵ Husâm Muhammed 'Umer et-Temîmî, *Eseru'l-Mutenebbî fî şî'ri'l-hurûbi's-salibiyye* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Araştırmalar Fakültesi, Doktora Tezi, 1996).

²⁶ Dursun Hazer, "el-Mutenebbî'nin Şiirinde Humma Tasvîri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003).

²⁷ Esat Ayyıldız, "el-Mutenebbî'nin Seyfûddeve'ye Methiyeleri (Seyfiyyât)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020).

²⁸ Abdurrahman Özdemir, "el-Mütenebbî'nin Şiirinde Maraş", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 159-185.

²⁹ Sevim Özdemir, "el-Mutenebbî Dîvânından, et-Teşbihü'l-Belîğ - Sanatına Örnekler", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 61-78.

³⁰ Adnan Arslan, "Arap Şairi Mütenebbî'de Üç Maharet: Teşbih-İ Zımnî, Hayal Ve Hikmet", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 192-212.

³¹ İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları. 2006, 32/195-200.

Mütenebbî biyografisi ortaya koymuştur.³² Yine Larkin Ahmed Şevki ile Mütenebbî'yi *mersiye* bağlamında karşılaştıran bir çalışma hazırlamıştır.³³ Washinton'da 2016 yılından bu yana düzenlenen kitap sanatları ve kültür sergisi projesi olan *Al-Mutanabbi Street Starts Here DC 2016*'ya onun adı verilmiştir.³⁴

Bu çalışmada müstakil olarak herhangi bir çalışmada ele alınmayan *nesîb/teşbîb* bölümdeki ayrılık konusunu, Mütenebbî'nin nasıl ele aldığı incelenecektir. Şair divanındaki pek çok kasidesinde ayrılığı bir sorun olarak işlemiş ve onun acısını oldukça ilgi çekici üsluplarla anlatmak istemiştir. Ayrılıklardan dolayı defalarca gözyaşı döktüğünü dile getirmiştir.³⁵ Şaire göre *dünyada firakı olmayan hiçbir vuslat yoktur*.³⁶ Ayrılık öyle bir fitrat yasağıdır ki sanki insanlar ayrılmak için bir araya gelir.³⁷ Firakın işidir her vuslata bir tuzak kurar.³⁸ İnsanlar hayatta bir süre sevdikleriyle birlikte olurlar ve muvakkaten de olsa vuslatı tadarlar. Fakat ayrılık hayatın inkâr edilemez bir gerçeği olarak eninde sonunda kapıyı çalmadan geliverir. Şair Mütenebbî ise vuslat konusunda epey karamsardır ve ayrılıkların hep onun peşinden geldiğini görmüştür. Hayatın her anında kalbini yaralayan firakların tadını hep hissetmiştir. Sanki ayrılık ikiz kardeşymiş gibidir. Bu duygusunu şöyle ifade eder:

³² Margaret Larkin, *Makers of the Muslim World al-Mutanabbi* (London: Oneworld Publications, 2008).

³³ Margaret Larkin, "Two examples of "Ritha": a Comparison between Ahmad Shawqî and al-Mutanabbi", *Journal of Arabic Literature* 16 (1985).

³⁴ İlgili internet sayfasına ulaşmak için bk. Sarah İrvin – Helen Frederick, *Exhibition Catalog from the Al-Mutanabbi Street Starts Here DC 2016 exhibit at the Fenwick Gallery, George Mason University* (Erişim: 20 Eylül 2021). <https://mars.gmu.edu/jspui/handle/1920/10351?show=full>

³⁵ Mütenebbî, *Dîvân*, 269.

³⁶ Mütenebbî, *Dîvân*, 28.

³⁷ Mütenebbî, *Dîvân*, 76.

³⁸ Mütenebbî, *Dîvân*, 105.

أَمَّا الْفِرَاقُ فَأَيْبُهُ مَا أَعَهْدُ هُوَ تَوَأْمِي لَوْ أَنَّ بَيْنَنَا يَوْلُدُ

Ayrılık ise o hep tanışımı benim.

Eğer doğmuş bir şeyse ayrılık ikizimdir benim.³⁹

Şairin ayrılık hususunda bir tavsiyesi vardır. Ayrılığın yaşattığı acılara kişi eğer direnir ve karşı çıkarsa çekilen ızdırap katlanarak artacaktır. Bu takdirde kişiye düşen vuslat arzusuna itaat etmesidir. Yani eğer sevgiliye kavuşma imkânı varsa buna direnmek doğru değildir. Zira firak böyle bir direniş arzusunu adeta cezalandırıyor gibi davranıp acıları artırmaktadır. Şair bu duygularını şöyle ifade eder:

إِذَا عَاصَيْتُهَا كَأَنَّتْ شِدَاداً وَإِنْ طَاوَعْتُهَا كَأَنَّتْ رِكَالاً

Ona (hasret) isyan edersem daha da şiddetleniyor

Şayet itaat edip boyun eğersen de hafıflıyor.⁴⁰

1. Ayrılık-Ölüm Karşılaştırması

Arap şiirinde pek çok şairin ayrılık acısını anlatırken yaşadıkları halet-i ruhiyeyi ölüm ile kıyasladıkları görülür. Onların gözünde ayrılık ölüm gibi bir şeydir. Ebû Temmâm (öl. 241/846) şöyle demektedir:

الموت عندي والفرق ق كلاهما ما لا يطاق

Benim nezdinde ölüm ve ayrılık;

İkisine de dayanılmaz.⁴¹

el-Abbâs b. el-Ahnef (öl. 192/808) ise ayrılığın ölüm getiren bir zehir olduğunu şu şekilde dile getirir:

وَفِي الْعَشَقِ كَأَسَانٍ مَسْمُومَتَا نِ طَعْمُهُمَا الصَّابُ وَالْعَلَقَمُ
فَأِحْدَاهُمَا كَأَسُ هَجْرِ الْحَبِيبِ وَكَأَسُ الْفِرَاقِ هِيَ الصَّيْلَمُ

³⁹ Mütenebbi, *Dîvân*, 201.

⁴⁰ Mütenebbi, *Dîvân*, 568.

⁴¹ Âmidî, *Kitâbü'l-Muvâzene*, 1/110.

*Aşkta vardır iki zehirli kâse; tatları acı ve kötü.*⁴²

*İki kâse: Biri sevgilinin terk edişi, diğeri de ayrılık ki o ne
bela!*⁴³

Bu iki şair dışında pek çok şairin şiirlerinde, ayrılığın ölüm gibi acı verici olduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Ebû Temmâm ve İbnü'l-Ahnef gibi Mütenebbî de onların izinden gitmiş ve ayrılık anını canın bedenden çıkışı olarak vafsetmiştir. Aşağıdaki beyit bunun en güzel örneklerinden biridir:

ليس القباب على الركاب وإنما هنّ الحياة ترخلت بسلام

Develerin üzerindeki hevedec değil hayattır onlar.

*Giderken selametimi de alıp götürendir onlar.*⁴⁴

Mütenebbî'nin bu beytinde gidenlerin ardından iç dünyasında neler hissettiğini görüyoruz. Şair sevgilisini kervandaki bir devenin üstünde görmüştür. Devenin üzerinde yolcunun oturması için Arapların hevedec dediği bir mahfil vardır. القباب derken bunları kasteder. Kervan giderken arkalarından bakakalan şairin gözündeki bu hevedec görüntüsü acı vericidir. Zira hareket halindeki hevedecler sevgilinin gidiyor olduğunu hatırlatır. Şair şöyle der: *Develerin üzerindeki hevedec değil hayattır onlar.* Türkçede bir deyim vardır: Canım gibi severim diye. Şair sevgisini anlatmak için bunu yeterli görmez. Canım gibi demez,

⁴² Şairin bu şiirinde kullandığı الصَّابُ kelimesini “kötü” olarak çevirmek zorunda kaldık. Zira klasik sözlük kaynaklarına bakıldığında kelimeye عَصَاة شَجَرٍ مُّزٍ acı bir ağacın özü/nektarı şeklinde anlam verildiğini gördük. Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî (İbn Manzûr), *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, 1414), 1/537.

⁴³ Ebü'l-Fazl el-Abbâs b. el-Ahnef b. el-Esved el-Hanefî el-Yemâmî, *Dîvânu'l-Abbâs b. El-Ahnef*, thk. 'Âtike el-Hazrecî (Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1373/1954), 240. Burada şairin kullandığı الصَّيْلُ ender kullanılan kelimelerdendir. Sözlükte her şeyi kökünden söküüp alan bir bela olarak tarif edilmiştir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/339.

⁴⁴ Mütenebbî, *Dîvân*, 425.

canımdır der. Giden hevdec beraberinde canını da alıp gitmiş, cansız bir bedenle baş başa kalmıştır.

Şairin ayrılığı ölümle eşdeğer gördüğü diğer beyti de şöyledir:

حُشَاشَةُ نَفْسٍ وَدَعَّتْ يَوْمَ وَدَّعُوا فَلَمْ أَدْرِ أَيَّ الطَّاعِنِينَ أَشْبَعُ

Can kırıntısı, elveda dediği gün bana veda etti.

Bilmem ki hangi gidenini ardından teşyi edeyim?!⁴⁵

Kasidenin matlaı olan bu beyitte Mütenebbî, sevgilisi ile birlikte olduğu zaman taşıdığı canı حُشَاشَةُ نَفْسٍ bir avuç can parçası olarak vasfeder. Sevgilisinin elveda deyip de gittiği gün ise o bir parçacık canı da çıkıp gitmiştir. Şair beytin ikinci şatırında oldukça yerinde bir soru sorar: Gidenlerden hangisini teşyi edeyim? Teşyi, cenaze hakkında yerine getirilen vecibelerden biridir. Cenazenin mezarlığa götürülmesine kadar eşlik etmeye teşyi denir. Şairin gözünde, ayrılıp giden sevgili tekrar görüşmemek üzere vefat edip gitmiş bir cenaze gibidir. Diğer taraftan zaten can çekişen kalbi de adeta ölmüştür. Dolayısıyla ortada iki cenaze söz konusudur. Şair hangisini teşyi edeyim ben bunların diye kendi kendine sorar.

Şairin ölümü ayrılıkla ilişkilendirdiği diğer bir şiiri de şöyledir:

إِنِّي لِأَجْبُنُ مِنْ فِرَاقِ أَجْبَتِي وَتُحْسِنُ نَفْسِي بِالْجَمَامِ فَأَشْجَعُ

Mütenebbî, İbn Reşik'in de tespit ettiği gibi kibir derecesinde bir enaniyete sahiptir.⁴⁶ Şairin özellikle cesaretiyle övündüğü şiirleri oldukça fazladır. Fakat bu beyitte şairin kendisini korkak olarak nitelendirdiğini görürüz. *Ben dostlardan ayrılmaktan en çok korkanım* der. Şair, kendisi hakkında korkak dedikten sonra beytin hemen ikinci şatırında yine cesaretli oluşuna toz kondurmak istemez ve hemen olası bir yanlış anlamamanın önünde geçmek ister: *Nefsim ölüm konusunda da*

⁴⁵ Mütenebbi, *Dîvân*, 30.

⁴⁶ İbn Reşik, *el-'Umde*, 2/164.

*en cesur olduğunu bilir. Şaire göre ölmek, sevgililerden ayrılmaktan çok daha hafif bir acıdır.*⁴⁷

Tam da burada şairin ayrılık ve ölüm karşılaştırması yaptığı en meşhur beytine yer vermek gerekmektedir.

لَوْلَا مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ مَا وَجَدْتُ لَهَا الْمَنَائِيَا إِلَى أَرْوَاجِنَا سُبُلًا

Ünlü şairimiz Orhan Veli'nin *Ölüm Allah'ın emri, ayrılık olmasaydı* sözlerini çağrıştıran bu beyitte Mütenebbî'yi sevgililerden ayrılmayı ölümden beter gördüğüne şahitlik ederiz. Şair mealen şöyle der: *Eğer dostlardan müfarakat olmasaydı ölüm ruhlarımıza yol bulamazdı ki gelsin alsın.*⁴⁸

وَكَاثَمَهَا شَجَرٌ بَدَتْ لَكِنِّهَا شَجَرٌ جَنَيْتُ الْمَوْتَ مِنْ ثَمَرَاتِهَا

Diğer beyitte şair bu kez Arapların başka bir kültürüne atıfta bulunmaktadır. Araplar çölde uzaktan görünen develeri hurma ağaçlarına benzetmektedir. Şairin gözünde de sevgilisine götüren deve gözüne bir ağaç gibi görünmüştür. Fakat öyle bir ağaç ki başında tatlı meyveler yerine bu kez ölüm vardır. Şair bu beytiyle, sevgilisinden kendisini ayıran deveyi, meyvesi ölüm olan zehirli bir ağaca benzetmiş olmaktadır.

Şair bir başka kasidesinde ayrılıktan sonra yaşamaya devam ehli aşkın nasıl yaşayabildiklerini şöyle izah eder:

سَالِمٌ أَهْلُ الْوُدَادِ بَعْدَهُمْ يَسْلُمُ لِلْحُزْنِ لَا لِتَخْلِيدِ

Şaire göre asıl olan ayrılıktan sonra kişinin sevdiklerinden ayrı kalarak yaşayamamasıdır. Fakat gidenler gittikten sonra *أهل الوداد* dediği aşk ehlinden sağ kalanlar vardır. Bunların ise hayatta kalma sebepleri *بizzat yaşamak için değildir.*⁴⁹

⁴⁷ Mütenebbi, *Dîvân*, 491.

⁴⁸ Çeviri Said Nursi'ye aittir. Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2006), 248.

⁴⁹ Mütenebbi, *Dîvân*, 294.

2. Sevgilinin Ardından Ağlayışlar

Şair diğer bir kasidesinde, sevdiğini götüren deve kervanının arkasından hıçkırıklar içerisinde ağlayışını şu şekilde ifade eder:

يَسْتَأْقُ عَيْسَهُمْ أَنِّي خَلْفَهَا تَتَوَّهُمُ الزَّفَرَاتِ زَجَرَ خُدَاتِهَا

Onun devesini benim feryadım güder

Çıkardığım inlemeleri haddânın bağırması zanneder.⁵⁰

Arapların anavatan edindikleri topraklar milyonlarca kilometrekarelik genişlikte çöllerden müteşekkildir. Çölün haşın tabiatında seyahat edebilmek için develere ihtiyaçları vardır. Develer ise bunaltıcı sıcak koşullarda ilerleyebilmesi için hadâ dedikleri has bir melodiye karşı fitri olarak duyarlıdır. Deve kervanının önündeki haddâ dedikleri bir şahıs nağmeli şiirleriyle develere tempo tutturur ve ritimli hareket etmelerini sağlar. Bu kadim bir Arap geleneğidir.⁵¹ Şair şiirinde bu geleneğe atıfta bulunur. Sevdiğini götüren develeri müzikal nağmeleriyle harekete geçiren bu kez haddâ' değildir, şairin hıçkırıklarıdır. Devenin arkasında şair öylesine ağlamaktadır ki bağrından çıkan sesleri deve haddâ'nın terennümlerine benzetmiştir.⁵²

لَا سِرْتِ مِنْ إِبِلٍ لَوْ أَتَيْ فَوْقَهَا لَمَحَتْ حَرَارَةُ مَدْمَعِي سِمَاتِهَا

Yürümez olaydın ey deve! Ben üzerinde olaydım

Gözyaşlarımın sıcaklığı üzerindeki izleri silerdi.⁵³

Bu beyitte ise şair tekrar ağlama halini tasvire geri döner. Yürümez olaydın ey deve! Diyerek esefini dile getirir. Eğer ben de

⁵⁰ Mütenebbi, *Dîvân*, 185.

⁵¹ İlgi çekici bir konu olduğu için burada kapsamlı bir çalışmaya atıfta bulunacağız. Hüseyin Akpınar, "Develere Mahsus Mûsikî Türü Ve Develerin Mûsikî Hassasiyeti", *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, ed. Devrim Ertürk & Özgür Gökdemir (İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, 2016), 457-467.

⁵² Mütenebbi, *Dîvân*, 185.

⁵³ Mütenebbi, *Dîvân*, 185.

senin üzerinde olsaydım gözyaşlarının sıcaklığından üzerindeki damga silinirdi der. Aslında burada da Araplığa ait bir kültürün izleri görülmektedir. Araplar develerin kendilerine ait olduğunu belirtmek için –şimdi büyükbaşların kulaklarına takılan numaralı küpeler gibi- onların derilerini kor halindeki demirle dağlıyorlardı. Şair, gözlerinden akan sıcak gözyaşlarının devenin üzerindeki bu izleri dahi yok edeceğini mübalağalı bir üslupla ifade etmiştir.

Şair sevgilisinden ayrı düşmüş olmanın hüznünü şu şekilde dile getirir:

يَجِدُ الْحَمَامُ وَلَوْ كَوَّجِدِي لِأَنْبَرِي شَجَرُ الْأَرَاكِ مَعَ الْحَمَامِ يَنْوُحُ

Güvercin benim gibi hasret çekse idi

*Arak ağacı o güvercinle birlikte inler dururdu.*⁵⁴

Klasik Arap edebiyatında gazel temalı şiirlerde şairin kullandığı motiflerden birisi de güvercindir. Divan edebiyatında bülbül-gül ikilisi gibi gazel şiirlerinde de güvercin ve üveyk kuşları aşka kapılmış ve sevdiğinden ayrı düşmüş âşıkların dert ortağıdır. Aşğın gözünde ağzını kapatarak sesler çıkaran güvercinlerin hazin sedaları onların yaşadıkları hasret duygusunun yansımalarıdır. Birçok Arap şairinin bunu bir motif olarak kullandığını biliyoruz.⁵⁵ Mütenebbî bu geleneğin güçlü bir müdavimi olarak aynı motifi mübalağalı bir şekilde kullanır. Eğer güvercin وَلَوْ كَوَّجِدِي لِأَنْبَرِي şair gibi hasret çekse idi, شَجَرُ الْأَرَاكِ arak denilen ağaç مَعَ الْحَمَامِ يَنْوُحُ güvercinle beraber ağlar dururdu. Yani, şairin çektiği acı kadar güvercin de acı çekmiş olsaydı öyle bir ağlayış kopacaktı ki ağaç dahi güvercinin haline acıyacak ve ağlamasına iştirak edecekti.

Aşkı gizlemek ve sevdiğini ilan edememek çoğu Arap şairine göre kalbin tahammülünden aciz kaldığı ağır bir yükür. Mütenebbî bu

⁵⁴ Mütenebbi, *Dîvân*, 66.

⁵⁵ Hasen Cabbâr Şemsî, “el-Hamâmetu bivasfihâ remzen li'l-mer'ati fi'l-gazeli'l-Emeviyyi”, *Mecelletu Ehli'l-Beyt* 8, 26.

yükün ayrılık vaktinde taşınamayacak bir külfet haline dönüştüğünü şöyle ifade eder:

وَكَاتَمَ الْخُبِّ يَوْمَ الْبَيْنِ مِنْهُنَّكَ وَصَاحِبُ الدَّمْعِ لَا تَخْفَى سَرَائِرُهُ

Aşkını gizleyen firak vaktinde her şeyi söyler

Gözyaşı dökenin sırları hiç gizli kalmaz.⁵⁶

Diğer bir şiirde de şairin ağlamamak için kendisini tuttuğunu fakat develer hareket eder etmez de kendinden nasıl geçtiğini görürüz:

كَأَنَّ الْعَيْسَ كَانَتْ فَوْقَ جَفْنِي مُنَاخَاةً فَلَمَّا ثُرْنَ سَالَا

Sanki deve gözümün üstünde oturmuş duruyordu

Hareket edince gözlerim sel oldu koptu.⁵⁷

Bu beyitte şair, ayrılmak üzere olan sevgilisini çaresiz gözlerle izler. Onu durdurmak için elinden bir şey gelmez. Ağlamamak için kendini olabildiğince sıkır. Çeviriye yansıttığımız gibi sevgilinin bindiği deve sanki gözlerinin üzerindedir, gözyaşlarını tutmaktadır. Devenin hareketi ile birlikte artık gözünün üzerinde duran engel de kalkmıştır. Dolayısıyla şair ağlamaktan kendini tutamaz.

Mütenebbî'nin eleştirildiği konulardan birisi de onun mübalağalı ifadeleridir. İbn Reşik şairin abartıya oldukça yatkın yönünü kusur addeder. Mütenebbî'nin giden sevgilinin ardından döktüğü gözyaşlarının çokluğunu ifade etmek için kullandığı şu sözleri İbn Reşik'i haklı çıkaracak kadar abartılıdır denilebilir:

⁵⁶ Mütenebbi, *Dîvân*, 41.

⁵⁷ Mütenebbi, *Dîvân*, 139.

إِنْ كُنْتَ طَاعِنَةً فَإِنَّ مَدَامِعِي تَكْفِي مَزَادَكُمْ وَتُرْوِي الْعَيْسَا

Eğer gidiyorsan, (şunu bil ki) gözyaşlarım sizin su kaplarınıza kifayet eder;

*Develerinize dahi yeter.*⁵⁸

3. Uykusuzluk

Birçok Arap şairi, ayrılıktan dolayı geceleri uykusuz kaldığını ifade etmiştir. Ayrılık ve uykusuzluk birbiri içine girmiş iki ayrılmaz kardeş gibidir adeta. Mütenebbî'nin ayrılıkla birlikte gelen uykusuzluk halini şu şekilde ifade ettiğini görürüz:

لِيَالِيَّ بَعْدَ الطَّاعِنِينَ شُكُولُ طَوَالٌ وَلَيْلُ الْعَاشِقِينَ طَوِيلُ

Bu beyitte şair yıl içerisinde mevsimlerin değişmesiyle gecelerin uzunluğunun değiştiği bilgisine atıfta bulunur. Bazı geceler kısa bazıları ise oldukça uzundur. Ancak şairin sevdiği kimseler gidince geceler artık hep uzun olmuştur. Zira artık gözlerine uyku girmemektedir. *بَعْدَ الطَّاعِنِينَ* gidenlerden sonra gecelerim hep aynı der. Zaten âşıkların geceleri hep uzun olur.⁵⁹ Şairin bu sözleri Fuzulî'nin şu dizelerini akla getirmektedir: *Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat.*

Şairin ayrılığı, uykusuzlukla birlikte zikrettiği diğer bir şiiri de şöyledir:

أَبْلَى الْهَوَىٰ أَسْفَا يَوْمَ النَّوَىٰ بَدَنِي وَفَرَّقَ الْهَجْرَ بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْوَسَنِ

Aşk, ayrılık günü bedenimi eskitti

*Ayrılık da gözümle uykumun arasına girdi.*⁶⁰

Şairin kullandığı kelimeleri özenle seçtiğini görüyoruz bu beyitte. İlk anlamı elbise gibi şeylerin eskimesi olan *بلى* fiilinin if'âl bâbı

⁵⁸ Mütenebbi, *Dîvân*, 58.

⁵⁹ Mütenebbi, *Dîvân*, 355.

⁶⁰ Mütenebbi, *Dîvân*, 7.

olan أبلَى müteaddî/geçişli bir fiil olarak eskitti anlamına gelmektedir. Şair bu fiili istiare olarak aşkın eline verir. Sanki ayrılık günü –musibet olduğu için- şairin gözünde bir gün değil seneler gibi etki bırakmıştır. Zira Araplarda dilden dile nakledilen şu söz meşhurdur: سنة الفراق سنة *Firakın bir saniyesi bir senedir.*⁶¹ Bundan dolayı da bedeni yıllarca yaşamış gibi yıpranmıştır. İkinci şatırında ise şairin *hecr* dediği ayrılık gözü ile uykusunun arasını tefrik etmiştir. Yani göz ile uyku birbirleriyle vuslat edemez hale gelmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, kasidenin girizgâhını teşkil eden nesîb/teşbîb kısmında Mütenebbî'nin firak/ayrılık olgusunu nasıl ele aldığı incelendi. Şairin ayrılık acısını ölümlle kıyasladığı, sevdiklerinin ardından gözyaşları döktüğü, geceler boyu uykusuz kaldığı, zayıflayıp bitap düştüğü vb. Arap şiirinde klişeleşmiş motifleri ustaca kullandığı görüldü. Acılarını dile getirirken zaman zaman mübalağada aşırıya kaçmasının dışında genel anlamda lirik şiirin en güzel örneklerini sunduğu gözlemlendi. Bu açıdan şairin ayrılık edebiyatı denilebilecek türde başarılı nesîb/teşbîb girişlerinde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Şairin divanının bu çerçevede daha kapsamlı ve derinlikli bir tez çalışmasına konu olması mümkündür.

Kaynakça

Acûlî, Ervâ Hâlid Mustafâ. *en-Nizâmu's-savtî ve delâletuhû fi Seyfiyyâtî'l-Mutenebbî ve Kâfûriyyâtihî*. Filistin: Ulusal Necâh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

Açık, Fatih & Harput, Mustafa. “Toplumsal Bir Kategori Olarak Bedevilik”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/9 (2015).

⁶¹ Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu mişkâti'l-misbâh*, thk. Cemâl Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 3/192.

- Akpınar, Hüseyin. “Develere Mahsus Mûsikî Türü Ve Develerin Mûsikî Hassasiyeti”. *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, ed. Devrim Ertürk & Özgür Gökdemir. İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, 2016, 457-467.
- Alî, es-Sâdık Cum’a. *el-İstisnâ fî şî’ri’l-Mutenebbî*. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Âmidî, Ebü’l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ. *Kitâbü’l-Muvâzene beyne’l-Şâ’iriyeyn. el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve’l-Buhtürî*. thk. Ahmed Sakr. 3 Cilt. B.y.; Dâru’l-Maârif, 1994.
- Arslan, Adnan. “Arap Şairi Mütenebbî’de Üç Maharet: Teşbih-İ Zımnî, Hayal Ve Hikmet”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/1 (2021), 192-212.
- Arûd, Zuheyr Muhammed İkâb. *el-Hazfu fî şî’ri Ebi’t-Tayyib el-Mutenebbî*. Yermük: Yermük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Ayyıldız, Esat. “el-Mutenebbî’nin Seyfüddevle’ye Methiyeleri (Seyfiyyât)”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020).
- Ba’lâm, Buâmir. *Şî’riyyetu’l-matâli’ inde’l-Mutenebbî* . Cezayir: Varakle Üniversitesi, Edebiyat ve Beşeri İlimler üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Bahr, Fadl Dahiyeye Muhammed. *et-Tevâbi’ fî şî’ri’l-Mutenebbî*. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Durmuş, İsmail. “Mütenebbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Ridvân, Lüeyy Mahmûd Muhammed. *Cumûu’l-kille fî divâni’l-Mutenebbî ve delâletuha’l-belâgiyye* (Kudüs: Kudüs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Gânim, Rulâ Hâlid Muhammed. *el-Âhâr fî şî'ri'l-Mutenebbî*. Filistin: Necah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Hamed, Muhammed Ahmed Surûr. *Nûnâ't-te'kîd fî şî'ri'l-Mutenebbî*. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Hasen, İzzet. *Şî'ru'l-vukûf ale'l-atlâl*. Şam: Bibliothea Alexandrina, 1388/1968.
- Hazer, Dursun. "el-Mutenebbî'nin Şiirinde Humma Tasvîri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003).
- Huveydât, Muflih Dab'ân. *Tecelliyâtu's-sırâ' fî şî'ri'l-Mutenebbî*. Ürdün: Mute Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şî'ru ve's-şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Cil, 1401/1998.
- İbn Saîd, Cum'a bint Sefer. *el-İnsânu fî ru'yeti İbni'r-Rûmî ve'l-Mutenebbî beyne'l-medhi ve'l-gadhi*. Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1418/1998.
- İbnü'l-Ahnef, Ebü'l-Fazl el-Abbâs b. b. el-Esved el-Hanefî el-Yemâmî. *Dîvânu'l-Abbâs b. El-Ahnef*. thk. 'Âtike el-Hazrecî. Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1373/1954.
- İrvin, Sarah & Frederick, Helen. *Exhibition Catalog from the Al-Mutanabbi Street Starts Here DC 2016 exhibit at the Fenwick Gallery, George Mason University* (Erişim: 20 Eylül 2021). <https://mars.gmu.edu/jspui/handle/1920/10351?show=full>

- Kaysî, Safâuddîn Ahmed. *Binâiyyetu'l-atlâl ve delâletuha'r-remziyye ve'l-ihâiyye*. Mecelltu havliyyâtu't-turâs 17 (2017), 29-42.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî. *Nakdû's-şi'r*. Konstantiniyye, Matbaatu'l-Cevânib, 1302.
- Larkin, Margaret. "Two examples of "Ritha": a Comparison between Ahmad Shawqi and al-Mutanabbi". *Journal of Arabic Literature* 16 (1985).
- Larkin, Margaret. *Makers of the Muslim World al-Mutanabbi*. London: Oneworld Publications, 2008.
- Matar, Salâh Ahmed Abdulkâdir. *el-Binâu'l-fennî lişi'ri'l-Mutenebbî*. Hartum: Ummu Dermân Üniversitesi, İslam Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Medverî, Sâmiye. *Şi'ru'l-Hikme beyne'r-ru'yeti'l-felsefiyye ve'l-melfûzu'n-nefsî inde'l-Mutenebbî*. Cezayir: Akîd el-Hâc Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009-2010.
- Nursi, Said. *Lem'alar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2006.
- Özdemir, Abdurrahman. "el-Mütenebbî'nin Şiirinde Maraş". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 159-185.
- Özdemir, Sevim. "el-Mutenebbî Dîvânından, et-Teşbihu'l-Beliğ - Sanatına Örnekler". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (2004), 61-78.
- Sâlih, Bilâl Mahmûd Ya'kûb. *el-İğtirâb fî şi'ri'l-Mutenebbî*. Amman: Haşimi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Süleymân, İhsân Mahmûd. "el-Mekân fi'l-mukaddimâti't-taleliye fî şi'ri'l-muallakât". *Mecelltu'l-bahsi'l-ilmî fi'l-âdâb* (2020), 201-220.

- Şâir, Mûsâ. “et-Tasgîr fî şî'ril'-Mutenebbî”. *Mecelletu mecmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Urdunî*. 23-24 (Haziran 1984), 39-65.
- Şemsî, Hasen Cabbâr. “el-Hamâmetu bivasfihâ remzen li'l-mer'ati fi'l-gazeli'l-Emeviyyi”. *Mecelletu Ehli'l-Beyt* 8, 26-33.
- Şeyh, Kebîr. “Felsefetu'l-mekân ve alâkatuhâ bi'l-iğtirâb fî nefsiyyeti's-şâiril'-Arabî”. *Mecelltu'n-nass*. 8/1 (2021), 126-147.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah el-Hatîb. *Şerhu mişkâti'l-misbâh*, thk. Cemâl Aytânî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Temîmî, Husâm Muhammed 'Umer. *Eseru'l-Mutenebbî fi şî'ri'l-hurûbi's-salîbiyye* Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Araştırmalar Fakültesi, Doktora Tezi, 1996.